

A körülírhatatlan veszteség

BALASSA PÉTER HALÁLÁRA

„Mi az elismerés a körülírhatatlan veszteséghez képest? Semmi.” – írta Balassa Péter *A Heckerle-örvényben*, melyben egy harmincéves korában meghalt kritikus posztumusz könyvét méltatta. Ott a megismerés, a hivatás, a kivézés örvényéről beszélt. Még sok másféle mérvényt ismert, valóságosakat, melyek nemcsak az álmokban jelentek meg, mint Szerb Antal *Utazás és holdvilágában*. Mintha Balassa Péter egyszerre vonzódott volna a magyar történelem és kultúra nagy, örvényes embereihez és jelenségeihez, s ugyanakkor menekült is tőlük. Talán ezért írt gyönyörű esszét – évszázados irodalomtörténeti tradíciót rombolva – a mértéktelen és kiegyensúlyozatlan Vörösmartyról. Korán fölfedezte, hogy az, amivel a kritikus, irodalomtörténész foglalkozik, részben esztétikai, részben sorsprobléma. Nála az írás életkérdés, még akkor is, amikor a halálról ír. Innen munkáinak összetéveszthetetlenül egyéni hangja, mellyel végül is – a rajongás és hódolat évei után – csak kevesen tudtak kezdeni. A lelketlen és uniformizált irodalomtudományos beszéd divatja idején kevesen értették azt a szakmai és létezési rettegést, mely a tetszhalott mű közelében elfogta: vajon az interpretáció és olvasat folyamatában föltámad-e valamilyen értelemben?

Ezért is nehéz, sokszorosan nehéz hangot találni, mely Róla és Neki. Szavakat, melyeket hetek óta hiába keresek, nem lehet megtalálni, sem lapzártáig, sem leadás után. Hiszen a hangját a legnehezebb eltalálni, az okos és szenvedélyes, a borzongató összefüggéseket láttató és higgadtan érzelmes hangot, a lendületes dikciót, melyet annyira szerettem. Jellemző, hogy a kifejezés ilyen fölényes birtokosa fogalmazta meg a legtöbb kételyt a nyelvvel kapcsolatban. Az *Esti Kornél* kilencedik fejezetét, a bolgár kalauzról szóló történetet elemezve egy meghökkentő tudás sejtéséig jutott: nemhogy egy másik, idegen nyelvet nem ismerünk, hanem *a* nyelvet sem tudja senki teljességében birtokolni. Esti Kornélhoz hasonlóan ő is szédülni kezdett az élet mély, kibogozhatatlan zűrzavarától. Kosztolányival szólva: „egyáltalán van-e az egésznek értelme bolgáruul vagy más egyéb nyelven?” A kétségbeesés azonban nem vezette parttalan relativizmushoz; az action gratuite-szerű dolgok rejtélyességében mélyebb dialektikát fedezett föl. „A pillanat örökkévalósága *talán* csak igennel jelölhető, ami önkéntelenül, *egy pillanatra* eltörli a Nemet, anélkül, hogy az örökösen ismétlődő igen/nem *kisbetűs* kettőssége eltörölhető lenne.” Kettősséget ír Balassa, ezzel is jelezve, hogy gondolkodásában a *vagy* kizárólagossága helyett az antagonizmusok, ellentétességek fölfedezése és elfogadása meghatározó. Egyfelől valóban igazát érezte „a nyelv beszél bennünket” tételnek, a lét kifosztódását, a kultúra omlását, a dolgok átláthatatlanná válását tapasztalva mégis arra döbrent rá, hogy nem kapaszkodhatunk másba, csak a szavakba, a Márai emlegette „jól megfogalmazott mondatba”. Ez föltétlenül a klasszikus modernitás öröksége.

Balassa Péter őszintén hitte, hogy a gondolkodás tapasztalás és nem spekuláció. Hatalmas filozófiai műveltséggel fölvértezve a filozófiákat is regényként tudta olvasni, még ha a céh, a testület mindezt gúnyos megvetéssel is kísérte. „Pedig a filozófia regényírásként (a fiction értelmében) való érzékelése nem a gondolkodás szabályainak az elvetése, nem önkény, nem a papír megerősökölése, nem a szavak, a kategóriák és fogalmak önkényes jelentéskonfúziója, hanem éppen azt a filozófiai dilemmát, sőt sza-

kadékat jelenti a befogadásban, amely ésszerűség és világ között szinte végtelen alakzatokat öltve fennáll. Hegel híres mondása szerint »aki ésszerűen néz a világra, arra a világ is értelmesen néz vissza«. Amikor azonban a világ visszanéz (ha egyáltalán), akkor ez csupán Hegel saját ésszerű (és ebben a minőségében csodálatos) pillantásának a visszfénye. Nem szét-nézés ez inkább? Bambázás? (Zuhanóbambázás.) A filozófia mint regényláncolat, mint regényforma..., ha féloldalasan, ha csípőre sántán is, azért tűnik törvényesnek, mert az ésszerűség kötelezettségétől (amitől nem lehet, nem kell és nem szabad eltekinteni), ettől az intellektuális delejezéstől a világ semmivel sem lesz ésszerűbb, viszont a regényhez hasonló szellemi kalanddá válhat.” A „regényesen” felfogott filozófia felől közelítve Balassa Péter előtt a regénynek is új arca mutatkozott meg. „A regény funkciója sem azonos azzal, amit s amiről beszél. Eppen akkor jutunk a baljós, gondolatilag nem ellenőrizhető homály és zagyva többértelműség (bármire felhasználhatóság) birodalmába, ha ésszerűség és világ dilemmáját megszüntetni véljük.” Balassa számára ott kezdődött az esszé, ahol a regényes filozófia és a tapasztaló gondolkodás összeér. Valójában valamennyi írása esszé, mivel egy tapasztalás-folyamatnak ez a rugalmas műfaji kerete. „Az esszé egy észjárás álarca, olyan ügyetlen kendő, amelynek redői dilemmák nehezen kiismerhető rendjét próbálják követni. Az álarc mögötti láthatatlan arc nem más, mint az esszé első számú dilemmája: többes szám első személy és egyes szám első személy viszonya, feszültsége, amelyen az esszé mindig megújuló erővel, de többnyire sikertelenül igyekszik úrrá lenni.”

Ragyogó esszéket közölt Balassa lapunkban is. Baka István *Szekszárdi miséjében*, melyet Mészöly kései hosszútörténetei közelében látott, a legjobb 19. századi szellemiséget mutatta ki, jelezve, hogy „megbeszéletlenül hagyunk valamit, ami *közben* véget ért...” A 20. század végén, egy sorsforduló előtt és után talán azért is tért vissza oly gyakran a „megbeszéletlenül” hagyott múlthoz, közelmúlthoz, mert érezte, hogy tanulságaikból okulva a ránk szakadt szabadság beláthatatlannak és értelmezhetetlennek tűnő dolgait is másként látnánk. (Sándor Iván Bánk bán-értelmezése ürügyén írta: „megrendítő és neveléses módon nem tudunk mit kezdeni az új helyzettel, a szabadság esélyével”.) De riasztónak tartotta azt az irodalmi autizmust is, mely értékek semmibevevével, régi írók nem ismerésével tüntet. A korábbi teljesítmények lefelé „kerekítésében” nem vett részt. 2000. januári számunkban „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” c. sorozatunkhoz szólt hozzá *A sztráda és az ösvény* címmel. Nem a kérdés 1939-es vagy még régebbi kontextusa érdekelte, hanem az, mit jelent ma, a globalizáció árnyékában „újra feltenni egy archaikus, sőt... barbár-mitikus kérdést a politikai és szellemi életben”.

Balassa Péter – különösen utolsó éveiben – kitüntető figyelemmel és odafordulással nézett Szegedre, nosztalgiából is minden bizonnyal. Hiszen édesapja, Balassa Imre zenetörténész és -kritikus városunkban született. Tavaly augusztusi telefonbeszélgetésünkben kissé talán Szegedtől is búcsúzott. Higgadtan közölte, fél tüdejét kiveszik, a megbeszélte Móricz-tanulmányra egyelőre ne számítsak. Aztán januárban, hideg téli napon még összefutottunk az Írók Boltjában, bizakodó volt. Most meghalt, ötvenhat évesen. De tovább él bennünk, akik írásait olvastuk, becsültük. Mert az, hogy a magyar irodalom (azon belül is a próza) különösen a hetvenes évek közepétől „egy bizonyos belső munkát végzett el”, a kritikusok közül talán legnagyobb mértékben Neki köszönhető.

Olasz Sándor